

berg, H. 1942: *Guldbrakteaterne från Nordens folkevandringstid*. Uppsala.

rsnes, M. 1966: *Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder*. Nationalmuseets skrifter. Arkæologisk-Historisk række, bd. 11. København.

Folkevandringstidens dyreornamentikk i Sørvestnorge

Av Siv Kristoffersen

1. Innledning

Artikkelen diskuterer dyreornamentikken i folkevandringstiden – Nydamstil og Stil I. Den presenterer materialet fra de sørvestlige deler av Sør-Norge – kystfylkene fra Vestfold til Sogn og Fjordane (fig. 1). Den arkeologiske konteksten vektlegges, og dette relateres til spørsmål om ornamentikkens sosiale og politiske funksjon. Artikkelen bygger på et foredrag som igjen er en sammenfatning av undertegnedes avhandling.¹ Det henvises generelt til avhandlingen for dokumentasjon av de forhold som blir diskutert.

De deler av Sørnorge som inngår i analysen, er rike på gjenstander dekorert i Nydamstil og Stil I. Det finnes markante funn utenfor dette området, men det er her konsentrasjonene ligger, og det er her det danner seg lokale grupperinger. Området faller sammen med hovedkonsentrasjonen av skjelettbegravelser i kiste og har mange fellestrekk i den materielle kulturen i folkevandringstiden. Den tradisjonelle kronologien gir inntrykk av at funnmengden flytter seg mot vest og nord i løpet av perioden – med mange funn fra tidlig folkevandringstid i Vestfold og Grenland, noe senere funn i Vest-Agder, funn fra flere faser i Rogaland, men mange funn som ligger sent i perioden. De sene funnene dominerer klart i Hordaland og Sogn og Fjordane. Det gjelder her

med ornamentikk, men ser ut til å være et generelt trekk med hensyn til funnmengden i perioden. Det er sannsynlig at dette funnbildet er uttrykk for et komplisert forhold mellom kronologiske og korrologiske trekk som ikke på noen måte er avklart i det norske folkevandringstidsmaterialet.

Den kronologiske inndelingen i analysen bygger i store trekk på tradisjonell, norsk jernalderkronologi, hovedsakelig utarbeidet i første halvdel av det 20. årh. Det innebærer at den følger gamle metoder og klassifiseringer, men med noe revurdering og videre systematisering med større mengder materiale fra undertegnedes side. Folkevandringstiden deles i inn i tre faser, D1, D2a og b. Inndelingen i D1 og D2 følger i store trekk Straume 1987 med referanser, den videre inndelingen i a og b er foreslått av undertegnede.² Fasene er inndelt på grunnlag av følgende kriterier:

- D1: Nydamstil. Relieffspenner i stadium 2. Korsformede spanner.
- D2a: Stil I. Relieffspenner i stadium 3-4. Korsformede spanner
- D2b: Stil I. Relieffspenner i stadium 5-6. Likearmede spanner. Spannformede leirkar med perle- og knottedekor, flatedekkende båndfletning og hengebuer. Relieffspenner med spadeformet fot.

2. Ornamentikkens karakter og regionale sammenheng

Innenfor undersøkelsesområdet er det 93 funn med 137 gjenstander med dyreornamentikk, Nydamstil og Stil I, i gull eller forgylt sølv eller bronse. Fire funn kan regnes til kategorien markfunn (offer eller depot), mens 83 funn er fra graver.

Antallet dekorerte gjenstander er høyest i den seneste fasen, og det er en endring i typen dekorerte gjenstander (tabell 1). Tabell 1 viser de gjenstandskategorier som er representert. Relieffspennene med spadeformet fot er en kategori som tidligere ikke har vært diskutert i sin helhet (fig. 2). Disse forekommer enkeltvis i gravene, men også i par, og ser videre ut til å ha fungert som tredjespenne. De større typene av relieffspenner, med tak- eller korsformet fot, forekommer alltid i tillegg til draktspenner og fungerer sjelden som parspenner eller tredjespenne. De fleste gjenstander er laget i sølv tidlig i perioden, mens bronse blir vanligere i den senere delen. Da forekommer også, i visse områder, en rekke gjenstander av lavere kvalitet uten forgylling.³ Langt de fleste arbeidene er støpt, de kan ha innlagte steiner og niello samt filigran- og granulering. Niello er vanlig alt i Nydamstil, mens innlagte steiner, filigran og granulering finnes i de sene Stil I - arbeidene. Gjenstandene og ornamentikken får ikke standardiserte former i det norske materialet, hvert stykke er unikt. De fleste av dem er av høy kvalitet, håndverksmessig, men også kunstnerisk. Individualiteten og den eksperimentering de uttrykker gjennom de ulike fremstillingene av dyrekroppen, viser at dette

Fig. 1. Distribusjon av funn med gjenstander dekorert i Nydamstil og Stil I i sørvestlige Norge. Tegning: Ellinor Hoff, Bergen museum. Nummerne refererer til katalog som følger teksten.

GJENSTANDSKATEGORIER	D1	D2a	D2b	D	TOTALT
Relieffspenner	8	10	27		45
Relieffspenner med spadeformet fot			19		19
Korsformede spenner	3	1			4
Småspenne			1		
Plateringer			1		1
Relieffknapper	3	10	19	1	33
Hektespenne	3	1	1		5
Deler av og til sverd med dekor	3	2	3		8
Belte/remutstyr	4	1			5
Gullmunnblikk			3		3
Beslag til glassbeget		5			5
Diverse	5	1	2		8
Totalt	29	31	76	1	137

Tabell 1. Antall og ulike typer gjenstander med ornamentikk.

er en vital kunstform, og at det nettopp er i de små metallarbeidene den utvikler seg.⁴

Det er tendenser til flere konsentrasjoner med funn innenfor undersøkelsesområdet: Vestfold (F1-9) (fig. 1 og liste bak) og Grenland (F10-13), Lista (F22-28) og indre deler av Vest-Agder (F16-19), og fremfor alt på Jæren (F33-55). Nordover på Vestlandet ligger funnene mer spredt, men med enkelte bygder, som Etne (F63-68) og Voss (F71-73), som fremhever seg med små fortetninger. I Sogn er det igjen en rekke markante funn med bygdene Vik (F80-82) og Sogndal (F84-87) som tyngdepunkt.

I den følgende gjennomgangen av de regionale grupperingene danner Nissen Meyers klassifikasjon av relieffspennene, ut fra ornamentikk og formkriterier, et vesentlig grunnlag.⁵ Undertegnede har rela-

tert andre funnkategorier med ornamentikk til hennes inndeling. Det har vist seg fruktbart nettopp å se ulike funnkategorier i sammenheng med hverandre. Videre er hennes geografiske fordeling ført ned på et lokalgeografisk nivå med diskusjon av sammenhenger og variasjon innenfor de ulike områdene. Vesentlig bakgrunn for den lokalgeografiske diskusjonen i en større samfunnsmessig sammenheng har Bjørn Myhres arbeider vært.⁶

Vestfold fremhever seg, som det ble nevnt ovenfor, med funn som ligger tidlig i perioden, og herfra kommer markante arbeider med Nydamstil, som relieffspennen fra Nordheim (F3), som kan knyttes til eldre og yngre arbeider i samme område (fig. 3). Den store Tveitane-spennen (F8) (fig. 3), som er yngre, viser sammenheng i struktur og flere ornamenta-

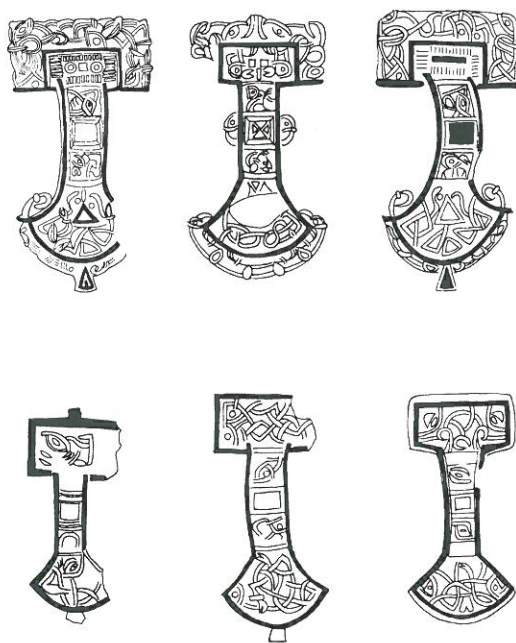

Fig. 2. Relieffspenner med spadeformet fot. Ovenfra, fra venstre: Ågedal (F17), Garpestad (F43), Vattland (F59), Indre Åtvik (F69), Hodneland (F78), Abeland (F31). Nummerne refererer til katalog som følger teksten. Tegning: S.K. 1:2.

le detaljer. Det er særlig proporsjonene med den bratte takformen og de lave sideflikene som knytter Nordheimspennen til de eldre sølvblikkspennene.⁷ Stil I-arbeidene fremhever seg ikke med samme kvalitet i Vestfold. Spiralornamentikken blir dårligere, noe som viser seg i koblingen mellom spiralene. De sene arbeidene er grove og av lav håndverksmessig kvalitet, som den lille spennen fra Berg (F7), hvor ornamentikken er fullstendig utvisket. Sammenhengen mellom de tidlige arbeidene i Vestfold gjør at man kan stille spørsmål om en lokal tradisjon. De sene arbeidene (F2 og F7) viser sammenheng med

grupperinger som er rimelig å knytte til andre områder. Grenland, som ligger like vest for Vestfold, har en liten gruppe funn, hvor to nær identiske relieffspenner med Stil I (F11 og F12), spenner som ikke har paralleller andre steder, har reist spørsmål om lokal produksjon.⁸

Aust-Agder har kun et arbeid med dyreornamentikk, den lille spennen fra Vik i Fjære (F15). Også de østre deler av Vest-Agder mangler funn. Først ved Mandalen og områdene vest for denne dalen, kommer funnene med ornamentikk igjen. Lista, som i de fleste forhistoriske perioder er rik på funn, har dekorerte gjenstander fra tidlig i perioden som Lunde-spennen (F25), et av de markante arbeidene i Nydamstil. Gullmunnblikket fra Åmdal (F28) er et fremtredende arbeid fra periodens sene del (fig. 4). Lyngdalsletten ligger i fjordbunnen like innenfor Lista, i munningen til Lyngdalen. Her er det andre gullmunnblikket fra Vest-Agder funnet, Bergsaker (F23). Begge gullmunnblikkene er sannsynligvis fra markfunn. Fra Lista foreligger ikke graver med ornamentikk fra den seneste fasen, heller ikke fra Lyngdalsletten. De finnes derimot fra den indre delen av Vest-Agder. Funnområdet her ligger fordelt på tre ulike daler, Mandalen, Audnedalen og Lyngdalen, men utgjør likevel et enhetlig område bundet sammen av kommunikasjonen på tvers av dalene, noe som også er nedfelt i eldre administrative enheter. Her ligger en liten konsentrasjon med våre mest markante graver med dyreornamentikk. Funnene fra Trygsland (F16), Ågedal (F17) og Snartemo (grav II og V) (F18 og F19) gjør Bjelland-Hægebostad til et område hvor betydningen av dyreornamentikken i Stil I er særlig fremhevet. Ingen graver er så rike på gjenstander med denne ornamentikken, og ingen steder er funnkonteksten rikere enn i

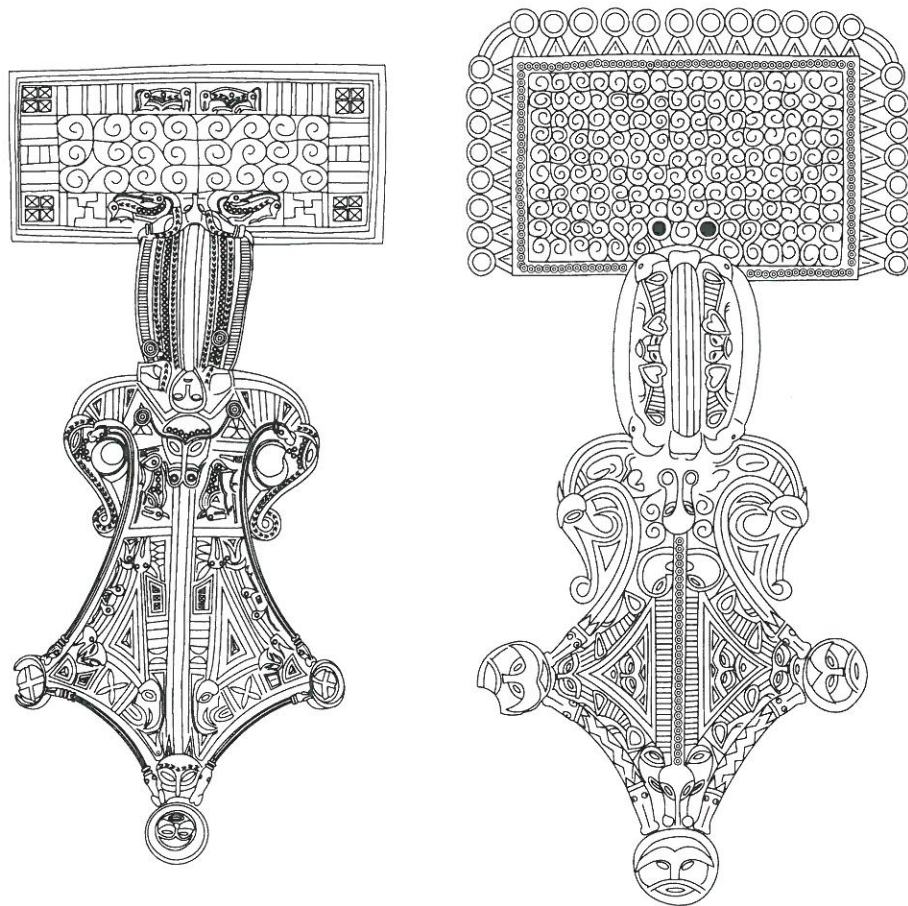

Fig. 3. Relieffspennene fra Nordheim (F3) (venstre) og Tveitane (F8) (høyre). Nummerne refererer til katalog som følger teksten. Tegning: Morten Kutschera. 3:4.

gravene fra Ågedal og Snartemo. Det er heller ikke i andre tilfeller påvist tre relieffspenner (av typer som de store) i en og samme gravkiste, som på Trygslund. Fra Ågedal foreligger en stor relieffspenne og tre mindre relieffspenner med spadeformet fot samt flere typer relieffknapper, Snartemo-gravene har unikt sverdutstyr samt pressblikkbånd på glass og flere typer relieffknapper.

Bjelland-Hægebostad viser sammenheng med funn lenger sør i Audnedalen gjennom skjedebeslaget i sverdet fra Snartemo V som er knyttet til relieffspennen fra Hægebostad-Ødegården (F20) (fig. 5). Området viser imidlertid ingen sammenheng med de nedre deler av Lyngdalen, heller ikke med Lista i denne fasen. Det er forbindelseslinjer vestover som fremheves, i sverdet i Snartemo V, i relieffspennen

Fig. 4. Arbeider med Stil I fra Vest-Agder: Relieffspenner: 1: Trygsland (F16), 2: Ågedal (F17), 3: Høyland (F24), 4: Trygsland (F16), 11: Gyland (F29), 14: Høgebostad (F20); Relieffknapper: 5-6: Ågedal (F17), 7: Sletten (F26), 10: Gyland (F29); Hektespenne: 8: Gullevåg (F22); Gullmunnblikk: 9: Bergsaker (F23), 12: Åmdal (F28); Sverdknapp og hjalt: 13: Snartemo II (F18). Tegning: S.K Forskjellige størrelser.

Fig. 5. Arbeider fra Sørvestlandet. Over: Hauge-spennens plate (F48). Foto Bergen museum (copyright). 1:1. Midten: Skjedeslaget fra Snartemo V (F19). Foto etter Hougen 1935, plansje 1 (detalj). Under: Platen til relieffspennen fra Hægebostad-Ødegården (F20). Foto Universitetets Oldsaksamling (copyright). 2:1.

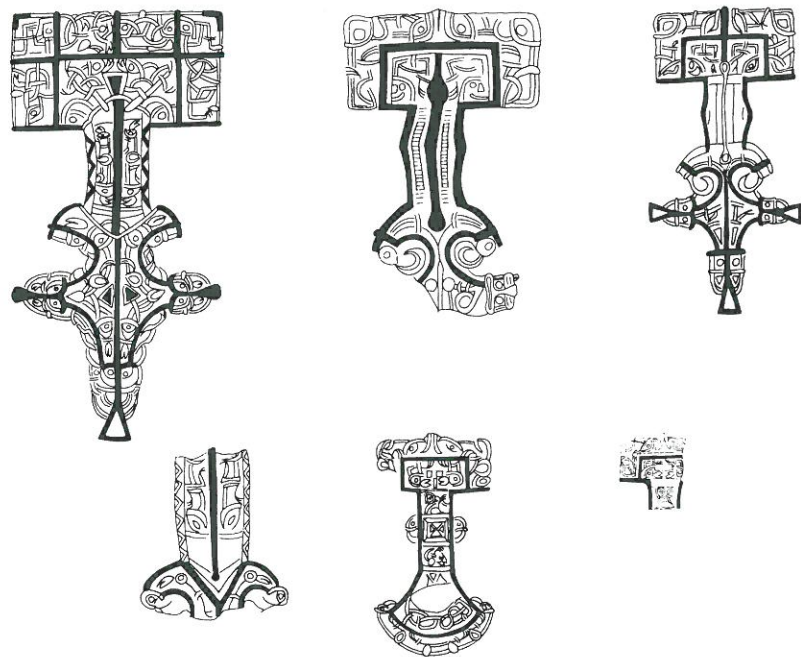

Fig. 6. Relieffspenner i Rogalandsgruppen. Ovenfra, fra venstre: Hovland (F32), Nord-Braut (F51), Døsen (F74), Veierland (F2), Garpestad (F43), Lunde (F54). Tegning: S.K. 1:2.

fra Ågedal og i en av spennene med spadeformet fot fra samme grav. Hit viser også relieffspennen fra Hægebostad-Ødegården. Sverdet fra Snartemo V og sistnevnte relieffspenne kan knyttes til tradisjonen fra Jæren gjennom den yngste av de to praktfulle relieffspennene fra Hauge i Klepp (F47 og F48) (fig. 5).

Jæren er det klart mest funnrrike området, med lokal tradisjon representert i en forholdsvis stor gruppe arbeider i periodens siste fase. Nydamstilen er representert i fremragende arbeider som den eldste Hauge-spennen med nær sammenheng med to små figurer fra samme grav og fra nabogården Anda (F50).⁹ Her er også arbeider av lavere kvalitet, som spennene fra Erga og Tu (F46 og F49). Hauge, som er en sentral gård på Jæren, har to

generasjoner kvinnegraver med relieffspenner.¹⁰ Gårdene rundt Hauge har også funn med ornamentikk, og området utgjør en konsentrasjon innenfor Jæren.

Den lokale tradisjonen er definert og betegnet Rogalandsgruppen av Nissen Meyer (fig. 6),¹¹ en gruppe som hun knytter tilbake den yngste Hauge-spennen (F48) som hun anser for å være noe eldre enn hovedmengden av arbeidene i gruppen. Det finnes også en kopi av Haguespennen fra Jæren, uten forgylling og av lavere kvalitet. Videre kan arbeider innenfor gruppen med spadeformet fot kobles til Rogalandsgruppen. Det er konsentrasjon av denne gruppen og relaterte arbeider til Jæren, men de ser også ut til å være spredt til andre steder. Disse møn-

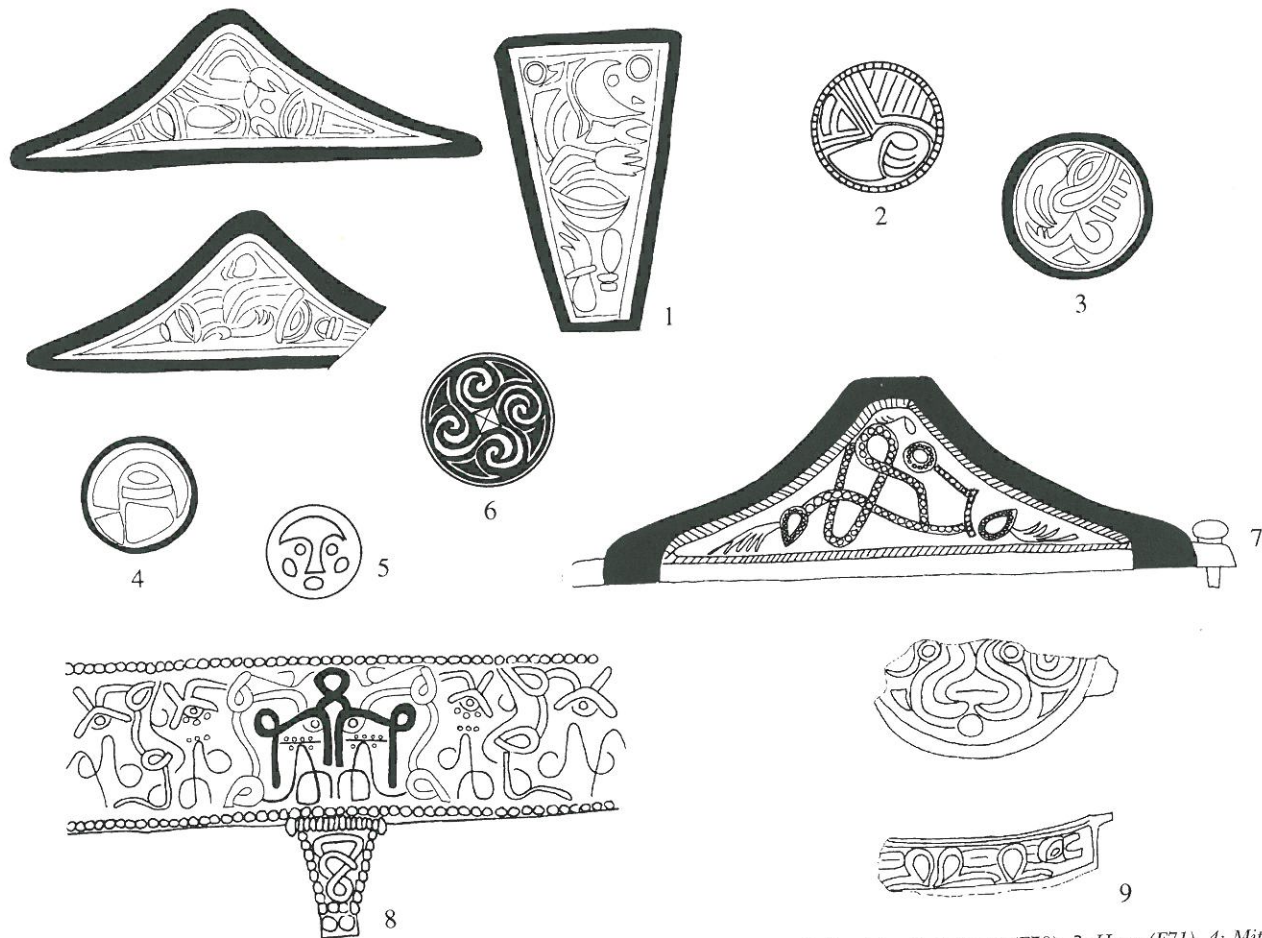

Fig. 7. Arbeider fra Hordaland: Sverdknapper: 1: Haugland (F75), 7: Hodneland (F79); Relieffknapper: 2: Løining (F70), 3: Høve (F71), 4: Mittun (F72), 5: Nordhus (F68), 6: Gjerme (F73); Gullmunnblikk: 8: Etne (F63); 9: fragment, trolig av remspenne, fra Sæbø (F66). Tegning: 6: E. Hoff, Bergen museum, ellers S.K. Forskjellige størrelser.

sterne i ornamentikken, som Nissen Meyer så tendenser til i relieffspennene, er styrket ved de mindre spennene med spadeformet fot, men også ved sverdutstyret og relieffknappene.

Flere av relieffspennene fra den sene fasen er blitt enklere, de fleste er av bronse, og det er nå lavkvalitetsspennene uten forgylning er i bruk, og da først og fremst i kjerneområdet på Jæren.

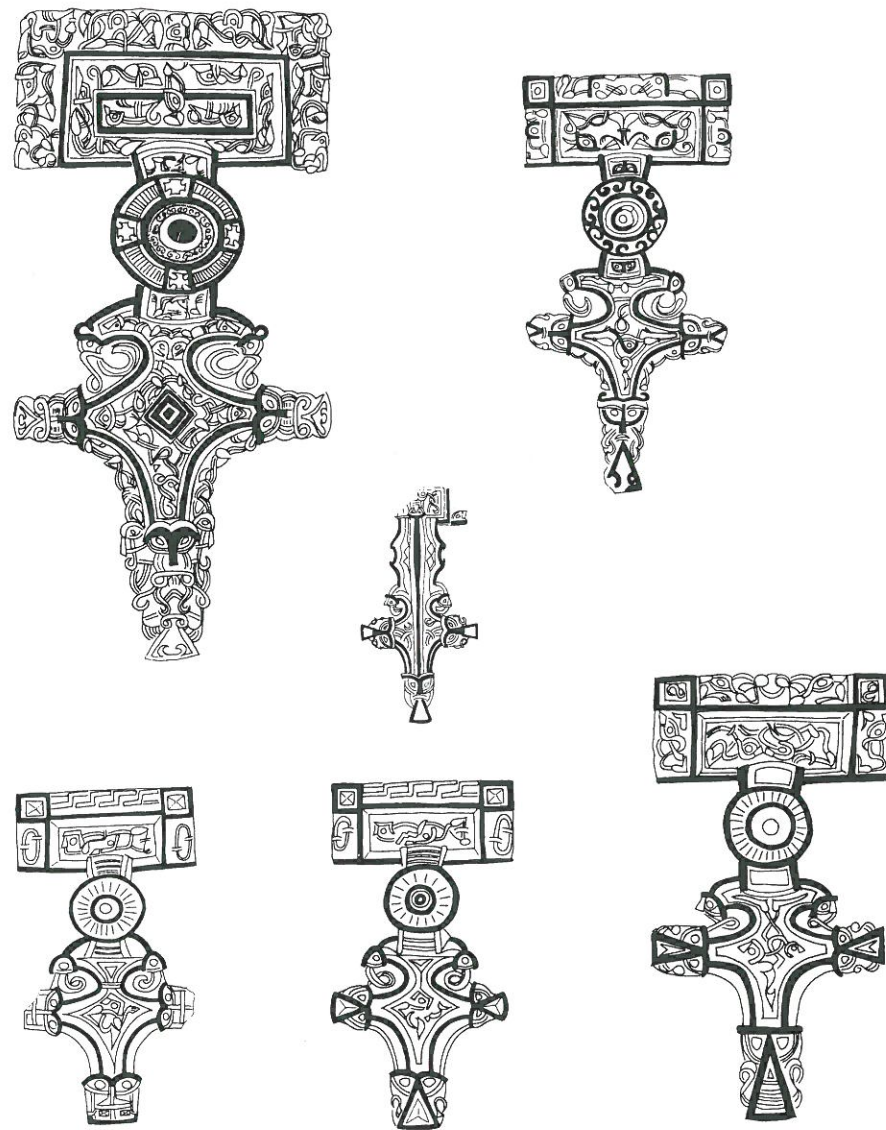

Fig. 8. Relieffspenner i Sognegruppen. Ovenfra, fra venstre: Sandal (F90), Normes (F84), Kvåle (F85), Sørheim (F88), Holum (F83), Syre (F56). Tegning: S.K. 1:2.

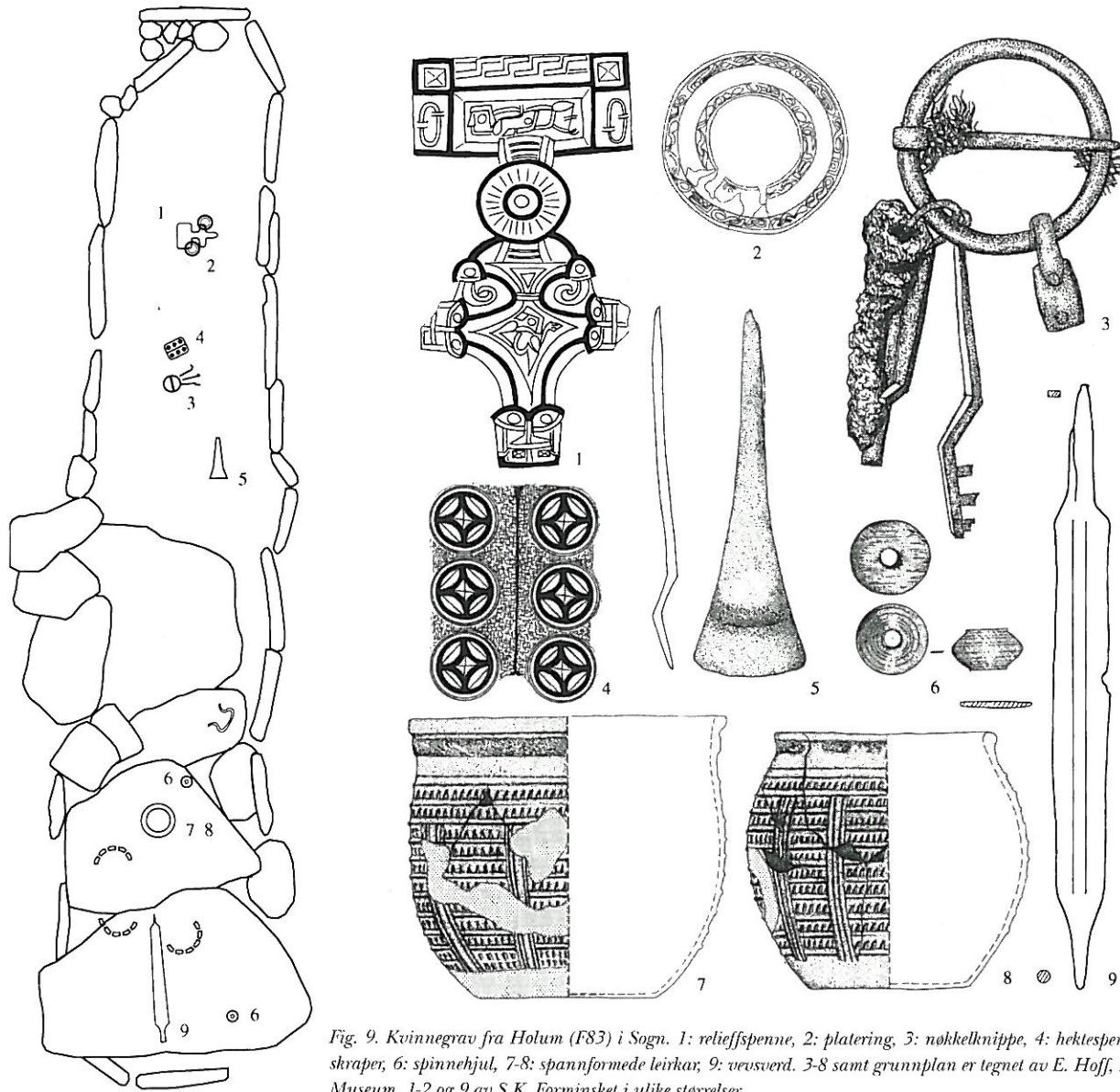

Fig. 9. Kvinnegrav fra Holum (F83) i Sogn. 1: relieffspenne, 2: platering, 3: nøkkelknippe, 4: hektespenne, 5: skraper, 6: spinnehjul, 7-8: spannformede leirkar, 9: vevsverd. 3-8 samt grunnplan er tegnet av E. Hoff, Bergen Museum, 1-2 og 9 av S.K. Forminsket i ulike størrelser.

I Hordaland ligger funnene mer spredt, med enkelte fortetninger i visse bygder. Det er ikke tendenser til lokale tradisjoner i området. Av markante funn kan nevnes gullmunnblirket fra Etne (F63) og sverdknappen fra Hodneland (F79) (fig. 7). Interessante er også tidligere arbeider som fragmentet av remspennen og munningsbeslaget fra branngraven fra Sæbø (F66) samt relieffknappene med spiralornamentikk fra Gjerme (F73) og Hartveit (F76).

I Sogn og Fjordane er det igjen en lokal tradisjon representert, Nissen Meyers Sogne-gruppe (fig. 8).¹² Ornamentikken er preget av elegante, logiske dyr, svært gjennomført i detaljene. Her finner man sannsynligvis de seneste arbeidene i Stil I. Stil II er trolig tatt opp på Østlandet, mens Stil I ennå blir produsert her. Rovfuglhodene i Kvåle-spennen (F85) og dyrehodene i Sandal-spennen (F90) kan muligens sees som impulser fra Stil II tatt opp i Stil I. Graven fra Holum (F83) har en rekke sene elementer, som relieffspennen med bøyleknapp, spannfornet leirkar med bolleform, tiltagende mengde med redskaper samt de unike, dekorerte sølvringene hvor særlig de langstrakte dyrehodene bærer i seg elementer av Stil II.

Som ved Hauge på Jæren, er det også fra Kvåle, en sentral gård i Sogndalsbygda, to generasjoner kvinnegraver med relieffspenner. Den eldste (F86) har en samling spenner og draktutstyr med fremmed preg som peker i retning av Sverige eller Gotland. Den yngste (F85) er lokal i ornamentikk og draktutstyr samt i sammensetningen av gravgodset.

Som en oppsummering på denne oversikten over ornamentikken i Sørvestnorge, kan det fremheves at Nydamstilen forekommer i markante arbeider som relieffspenner i Vestfold, på Lista og Jæren – sør-

vendte kystområder som er rike på funn i de fleste forhistoriske perioder, og områder hvor fremmede trekk alltid er tilstede. Disse arbeidene, som spennene fra Nordheim (F3), Lunde (F25) og Hauge (F47) er alle typiske Nydamstil-arbeider, men svært forskjellige. Stil I er representert i de samme områdene, men kommer også og blir mer fremtredende i andre områder som indre Vest-Agder. Kun Jæren har arbeider forholdsvis rikt representert gjennom hele perioden.

3. *Arkeologisk kontekst*

Langt de fleste av de 83 gravene med ornamentikk er funnet under haug. Det er opplysninger om dette ved 73 funn. Haugene er vanligvis store, de største opp mot 30 m i tverrmål. Flertallet er ubrente graver i kiste. Kistene er som oftest bygget av stein eller heller, men også av tre. Sjelden er skjelettresten bevart. Branngraver i ulike former er imidlertid også representert. De ubrente gravene i kiste er gjerne rikt utstyrt. Her er mange gjenstander, og det er ofte tilstede gjenstander av gull eller sølv, og importerte kar av glass eller bronse. Imidlertid er det, særlig i den sene fasen, forholdsvis stor variasjon. Gravene kan da være enklere, og sjelden er gull tilstede.

Ved gjenstandskombinasjonene er det lagt vekt på to kategorier graver: Graver med våpen (14) og graver med relieffspenner (42), de store og den mindre typen med spadeformet fot. Våpen og relieffspenner er aldri blandet. Når disse gjenstandene forekommer i samme gravkiste, ser de alltid ut til å ha tilhørt ulike individer. Relieffspenner er ofte kombinert med mindre spenner (flere), og/eller perler og spinnehjul. Nøkler og vevsverd forekommer i disse kombinasjonene, det gjør også gullbrakteater (fig. 9, tabell 2). I syv av våpengravene forekommer deko-

rert sverdutstyr – vanligst er dekorert sverdknapp, men også skjedebeleslag eller remspenne. Vekter forekommer i disse gravene. Den lille gruppen graver med dekorerte våpen er ofte eksepsjonelt rike og inkluderer de kjente Snartemo- (II og V) (F18 og 19) og Ekebø-gravene (F92). Ornamenterte gjenstander som finnes i begge disse kategoriene, våpengravene og gravene med relieffspenner, er relieffknapper.

4. *Ornamentikkens sosiale kontekst*

Den sosiale konteksten er diskutert innenfor en ramme hvor teorier om konstruksjon av sosial identitet, står sentralt. Gravene sees som produkter av ritualer, og det fokuseres på sosiale aspekt ved begravelser slik de er diskutert av Turner (1967), Bloch & Parry (1982) og Bourdieu (1977, 1996). Begravelsesritualer er følelsesmessig ladede, offentlige situasjoner hvor sosial konstruksjon fungerer godt. Sosiale kategorier og relasjoner blir virkelige, fordi de blir fremstilt som virkelige.

Dette kan sees som ledd i en politisk strategi hvor en autoritet former sosiale identiteter som passer inn i en sosial struktur: »Social definitions of identity serve to naturalize inequality. The power to name, to define a social identity and to ascribe characteristics to that identity is a political power«,¹³ eller det har vært diskutert uten relasjon til intensjon. I siste tilfelle vektlegges ikke så mye det som har bestemt uttrykket, men at det materielle uttrykket selv – ved å bli gjentatt i for eksempel begravelsesritualer – strukturerer de som opplever ritualen, gjennom assosiasjoner, inn i oppfatninger som uttrykket gir grunnlag for.¹⁴ Dersom det sees som et ledd i en bevisst, politisk strategi, har det konsekvenser blant annet for hvordan man ser på kjønnsuttrykk i gravene. Kjønn eller gender blir da et uttrykk som blir brukt for å få

frem noe annet – det skal forstås symbolsk og det er kontekstavhengig.¹⁵ Sosial struktur består av ulike sosiale identiteter, og ved konstruksjon av ulikhet, er symboler som uttrykker dette på en overbevisende måte, effektive. Kategorier som lett kan fremstilles som biologisk bestemte – som alder og kjønn – utgjør nettopp slike symboler.¹⁶ Der som kjønnskategorier blir brukt slik, vektlegges ulikheten mellom kjønnene og motpolene i opposisjonen mann-kvinne. De ulike kjønnsrelaterede rollene blir fremstilt klart og aldri blandet.

Nå sosial identitet blir definert, er det utøvende aspektet vesentlig – hva folk gjør, det vil si deres roller.¹⁷ Gjenstander som blir synliggjort i begravelsesritualet, relaterer seg ofte til det utøvende aspektet, og bidrar på denne måten til å definere roller. Slike gjenstander er overlevert oss gjennom gravmaterialet – som nøkler, vevsverd av jern, skålvekter og sverd, og gir oss en innfallsvinkel til å tolke aspekter ved datidens oppfattelse av sosiale roller.

Gjennom graven foregår altså, ifølge det foregående, konstruksjon av sosial identitet. Gravene er konstruerte bilder av eller ideer om sosiale roller – ideer som eksisterte i samfunnet. Men det er ikke nødvendigvis slik at dette bildet beskriver individet i graven, slik det var i levende live. Og i denne konstruksjonen var gjenstander – som er overlevert oss gjennom graven – av betydning.

Det er verd å understreke at det er ikke mulig å kontrollere assosiasjonene som blir. Gjenstandene er, gjennom bruk, kodet med ulike lag av betydning og kan forstås eller leses på ulike måter – noe som igjen impliserer at slik sosial konstruksjon er åpen for forhandling.¹⁸

Dersom dette perspektivet føres mot mønstrene i den arkeologiske konteksten, kan en tolkning se slik

FASE	FUNN	Vevsverd	Nøkkel	Gjenstand med ornamentikk	Gjenstand av gull
D1	Ommundrod (F4)	1		2 relieffspenner	ring
	Roligheten (5)	(1)		krf. spenne (eldre praktspenne)	ring
	Hauge (F47)	1		2 relieffspenner	skjoldformet smykke
	Øvsthus (F67)	1		beslag	ring
D1-2a	Tu (F49)	(1)		relieffspenne	ring
D2a	Langlo (F1)	(1)		Relieffspenne krf. spenne	ring
	Tveitane (F8)	1		relieffspenne	brakteat
	Tveitane (F9)	1		relieffspenne	
	Søtvet (F12)		3	relieffspenne	brakteat
	Lunde (F25)	1	1	relieffspenne knapper	ring
	Kvåle (F86)	1		relieffspenne heker	
D2b	Ågedal (F17)	1	1	relieffspenne 3 relieffspenner med spadeformet fot relieffknapper	2 brakteater
	Gyland (F29)	1		2 relieffspenner relieffknapper undefinert	3 brakteater
	Hauge (F48)	1		relieffspenne	2 brakteater
	Melberg (F57)		1	hekte	
	Grindheim (F64)		4	småspenne	
	Dosen (F74)		2	relieffspenne	
	l. Arna (F77)		4	relieffspenne	
	Holum (F83)	1	3	relieffspenne plateringer relieffknapper	
	Nornes (F84)	1		relieffspenne relieffknapper	
	Kvåle (F85)	1	2	relieffspenne 2 relieffspenner med spadeformet fot	
	Sandal (F90)	1		relieffspenne	
D2	Trygsland (F16)		4		ring

Tabell 2. Vevsverd av jern og nøkler av bronse i kombinasjon med ornamenterte gjenstander.

ut: De få gravene med dekorert sverdutstyr representerer en liten gruppe, mens gravene med relieffspenner representerer en større gruppe, hvor det er variasjoner av sosial betydning. Det er stor variasjon i spennene, og det er variasjon i det draktutstyret de utgjør en del av. Innenfor det germanske samfunnet, eller en del av dette samfunnet, fungerte sverdet som et sterkt og entydig uttrykk for makt. Når ornamentikken ble presentert på sverdet, ble denne ladet med det samme maktuttrykket. Det er derfor ikke urimelig at dette har vært reservert for definisjonen av roller bare noen få har hatt – som de politiske lederne. En slik begrenset bruk vil igjen ha styrket oppfatningen av eksklusivitet – det ble eksklusivt ved å bli fremstilt som eksklusivt i et ritual (jfr. ovenfor). De få eksklusive gravene med ornamentert sverd kan derved relateres til lederrollen som man ville ha forventet den innenfor det germanske krigeraristokratiet eller grupper som relaterte seg til en slik identitet. I denne konteksten vil dyreornamentikk ha fremstått som mindre ladet i kvinnesmykkene – eller den vil ha blitt fremstilt som mindre ladet. Derfor vil man finne begravelser med ornamentikk i kvinnesmykker også utenfor eliten – de ble brukt i graver til en større gruppe velstående slekter. Ser man det på denne måten, uttrykker forholdet mellom graver med dekorert sverdutstyr og graver med relieffspenner definisjonen av forholdet mellom politiske ledere og velstående slekter. Slik har symbolbruk relatert til gender konstruert ulikhet innenfor sosial struktur. Gjenstandskombinasjonene i gravene viser at det var en presis og ren fremstilling av de ulike rollene. Sosial ulikhet er presentert som biologisk bestemt.

Graver med relieffspenner er i analysen diskutert videre der spennene er kombinert med nøkkelknip-

per av bronse og vevsverd av jern. Disse begravelsene, og relieffspennene, er relatert til konstruksjonen av bildet og rollen til »The Lady of the house« – husfruerollen.¹⁹ Nøkklene er sentrale i denne tolkningen. Nøklenes vakre form og mangel på bruksspor indikerer at symbolbetydningen har vært sterk. Dertil er de laget som sett, alle de tre eller fire nøklene ser ut til å være produsert samtidig. Man laget ikke en og en nøkkel etterhvert som behovet meldte seg, men kvinnen fikk dem samlet, som et sett. De har ikke hengt i snor, men vært festet med tornen i nøkkelringen til kjolen eller tekstilbeltet. Ringen eller beltet måtte tas av dersom nøklene skulle brukes. Samlet er det en rekke forhold ved nøklene som, i hvert fall ikke fortrinnsvis, er praktisk bestemt. I senere skriftlig materiale²⁰ er nøkler relatert til bryllupsseremonier hvor husfruen blir gitt ansvaret for verdier som kunne låses i kister og skrin. Slike seremonier, eller ritualer, utgjør en situasjon hvor definisjonen av rollen vil ha vært av sentral betydning. Det er av betydning at nøklene er nevnt i flertall i kildene. Utviklingen fra enkle nøkler til knipper med flere nøkler ser i Sørvestnorge ut til å ha foregått i folkevandringstiden, og deler av denne utviklingen kan følges i gravene med relieffspenner. Det er rimelig at kvinnen fikk settene med nøkler ved en bestemt anledning. Analogt med de skriftlige kildene har jeg argumentert for at denne hendelsen var en bryllupsseremoni eller et overgangsrituale hvor kvinnen gikk inn i opplæring til husfruerollen. Gjennom slike ritualer ble husfruerollen definert, en definisjon som ble gjentatt i begravelsesritualet hvor vi vet at nøklene var med. Nøkklene relaterer rollen til gården. Det er verd å understreke at gårdene hvor disse begravelsene er funnet, var de store, sentrale gårdene som har utgjort selve kjernen i sam-

funnet. Relasjonen til gården er også indikert gjennom den lokale ornamentikktradisjonen som vanligvis er uttrykt i relieffspennene. Denne skiller seg fra den skandinaviske fellestradisjonen som oftest er representert i sverdutstyret.

Gjennom gjenstander som tekstilredskapene, er husfruerollen relatert til andre aspekter, som også viser utover det lokale. Vevsverdene av jern er i analysen diskutert i forhold til økonomiske og kultiske aspekter som også danner grunnlag for ulike tolkninger og definisjoner av rollen. Det økonomiske og kultiske aspektet kan fungere i forhold til ulike kontekster og tjene ulike interesser. Det økonomiske kan fungere i forhold til det politiske systemet og den sosiale strukturen. Gjennom en fokusering på det økonomiske aspektet ville man være i posisjon til, gjennom ritualer, å transformere det kultiske aspektet – og omvendt. Slike ulike aspekter av mening gir altså grunnlag for forhandling og frihet fra symboler som blir brukt i sosial konstruksjon. Dette gjelder også i konstruksjonen av forholdet mellom lederrollen og de velstående slektene, slik den symbolske presentasjonen av de genderrelaterte gravene ble tolket. Man blir altså ikke nødvendigvis overbevist av den sosiale konstruksjonen – fordi assosiasjonene som blir vekket, kan være andre.

5. Politisk kontekst

Den sosiale konteksten som er diskutert, forutsetter kontrollert produksjon og bruk av dyreornamentikk. Implisitt i diskusjonen ligger også konsekvenser med hensyn til ornamentikkens karakter og romlige fordeling. Dersom den ble brukt i begravelser til politiske ledere og velstående slekter, skulle den forekomme i konsentrasjoner i områder som peker seg ut med hensyn til ressurser og strategisk potensiale.

Det ville også styrke diskusjonen dersom de ornamenterte gjenstandene innenfor et område kunne assosieres med hverandre gjennom ornamentikken. Som vi har sett, er det lokale tradisjoner i sentrale områder som Jæren, deler av Vest-Agder og Sogn. Det er også tendenser til lokal tradisjon i Vestfold gjennom kontinuiteten i utviklingen av relieffspennene.

På samme måte som produksjonen og bruken av dyreornamentikken må ha vært under politisk kontroll, så vil også spredningen ut fra kjerneområdene ha vært det. Store deler av Rogaland og Vest-Agder er knyttet sammen gjennom slike felles ornamentikktradisjoner. Tradisjonen på Jæren er spredt utover et vidt område – en spredning som sannsynligvis er uttrykk for spredning av politisk innflytelse etablert gjennom gavegivning og allianser – hvor de ornamenterte gjenstander har inngått på ulike måter.

Kvantitative og kvalitative trekk ved våpenbegravelser og gullfunn er i analysen systematisert og sammenlignet med utbredelsen av ornamentikk. Konsentrasjoner av slike trekk og forekomst av bestemte gjenstandskategorier faller sammen med ornamentikkfunn i Vest-Agder og Rogaland. Også ved de mindre fortetningene nordover på Vestlandet er det slike sammenfall. I de indre delene av Vest-Agder, med Bjelland-Hægebostad, ligger Snartemo-gravene med ornamenterte sverd. På Lista og Lyngdalsletten er det godt utstyrte våpengraver, og her er funn av to gullmunnblikk. På Jæren er det både et høyt antall våpengraver og mange godt utstyrte, med en særlig konsentrasjon i området rundt den omtalte Hauge-gården. Fra Jæren foreligger videre sverdskjedebeslag i gull av spiralringtypen. Her er stor konsentrasjon av gull, med flere nedleggelse med gullbrakteater. I Vestlands-bygda Etne med Borgun-

døya utenfor, er en konsentrasjon på seks funn med ornamentikk hvorav et har ornamentert sverdutstyr og et består av gullmunnblikk. Her er en markant konsentrasjon av våpengraver samt en nedleggelse med gullbrakteater. I bygda Voss er det mange våpengraver og funn av sverdskjedebeslag av gull av spiralringtypen. Konsentrasjon av våpengraver er det også i Vik i Sogn.

Selv om det er sammenfall av flere av de diskuterte elementene, er her variasjon. Det gjelder også i områdenes ressursmessige og strategiske potensiale. Dette kan være en indikasjon på at annet grunnlag for makt, alternativer til de mer tradisjonelle ressursene, var under utvikling. Bjelland-Hægebostad utmerker seg hverken med ressursmessig eller strategisk potensiale, det kan også reises tvil ved det strategiske potensialet på Voss. Begge er områder med mange eller godt utstyrte våpengraver som faller sammen med dekorerte sverd eller skjedebeslag i gull.

Dyreornamentikken kan altså knyttes opp mot de politiske prosessene i perioden.²¹ Det er interessant at spredningen av gjenstander ut fra kjerneområdene først viser seg i Stil I- gjenstander. Det som skiller Stil I fra Nydamstilen i disse områdene, er at Stil I, gjennom de lokale tradisjonene, har potensiale til å signalisere nyanserte tilhørighet- eller lojalitetsforhold, og slik ville fungere godt i relasjon til allianser. Et vesentlig aspekt er imidlertid også at meningene og betydningene i gjenstander med dyreornamentikk utviklet seg gjennom bruken av Nydamstil – gjenstander får betydning gjennom bruk – og ble tyngre ladet med spesifikt innhold i den senere delen av folkevandringstiden.

Flere aspekt ved de dekorerte gjenstandene gjør at de fungerer i slike kontekster som ovenfor er diskutert. Ved siden av det potensialet som ligger i ma-

teriell kultur i seg selv, ved de ulike lag av betydninger, har de en estetisk verdi som appellerer til følelser og vekker en positiv respons som åpner opp og gjør mottakelig for eventuelle sosiale koder.²² Den visuelle effekten i slike gjenstander er kraftig, særlig når den blir kombinert med magiske aspekt. Magi kan ligge latent i den høyt utviklede teknologi hvorved gjenstandene er produsert.²³ Magi kan også relateres til disse gjenstandene gjennom mer spesifikke aspekter av betydning.²⁴

Katalog som refererer til nummer på kart i fig. 1.

Alle nevnte funn er publisert i museenes trykte tilvekster. Register over disse frem til 1950 finnes i Gjessing & Fett 1950. En oppdatert oversikt finnes i Hines 1993.

B = Museumsnummer for Bergen museum

C = Museumsnummer for Universitetets Oldsaksamling, Oslo

S = Museumsnummer for Arkeologisk museum, Stavanger

pgd. = prestegjeld

k. = kommune

- F1. Langlo, Stokke pgd. og k. Vestfold C5947-5962
- F2. Veierland, Stokke pgd. Nøtterøy k. Vestfold C18714-15
- F3. Nordheim, Hedrum pgd. Larvik k. Vestfold C19858
- F4. Ommundrød, Hedrum pgd. Larvik k. Vestfold C29300
- F5. Roligheten, Hedrum pgd. Larvik k. Vestfold C14338-50, 14534, 89-90, 711
- F6. Skåra, Tjølling pgd. Larvik k. Vestfold C18892-904, 18917-18, 19095
- F7. Berg, Brunlanes pgd. Larvik k. Vestfold C19227
- F8. Tveitane, Brunlanes pgd. Larvik k. Vestfold C11220-36
- F9. Tveitane, Brunlanes pgd. Larvik k. Vestfold C11237
- F10. Bratsberg, Gjerpen pgd. Skien k. Telemark C26566
- F11. Falkum, Gjerpen pgd. Skien k. Telemark C21856
- F12. Søtvet, Solum pgd. Skien k. Telemark C9440-49, 9811
- F13. Stenstad, Holla pgd. Nome k. Telemark Nat.mus.Kbh.8031,

- 8306-08,8411,8420
- F14. Nordgården, Seljord pgd. og k. Telemark C19269-19280, 19615-16
- F15. Vik, Fjære pgd. Grimstad k. Aust-Agder C7072-7082
- F16. Trygslund, Bjelland pgd. Marnardal k. Vest-Agder K DCCXI-III, DCCXV, DCCXXII-IVb, DCCCXXXII-VII
- F17. Ågedal, Bjelland pgd. Audnedal k. Vest-Agder B3410a-t, B4132
- F18. Snartemo II, Hægebostad pgd. og k. Vest-Agder C28026, C8897
- F19. Snartemo V, Hægebostad pgd. og k. Vest-Agder C26001
- F20. Hægebostad-Ødegården, Nord-Audnedalen pgd. Lindesnes k. Vest-Agder C13697
- F21. Løland, Nord-Audnedalen pgd. Lindesnes k. Vest-Agder C18301-309
- F22. Gitlevåg, Sør-Audnedalen pgd. Lyngdal k. Vest-Agder B5060
- F23. Bergsaker, Lyngdal pgd. og k. Vest-Agder C25813
- F24. Høyland, Vanse pgd. Farsund k. Vest-Agder B5037
- F25. Lunde, Vanse pgd. Farsund k. Vest-Agder B3543
- F26. Sletten, Vanse pgd. Farsund k. Vest-Agder B4234
- F27. Spanskslotet, Vanse pgd. Farsund k. Vest-Agder B4286
- F28. Åmdal, Lista pgd. Farsund k. Vest-Agder C25077
- F29. Gyland, Bakke pgd. Flekkefjord k. Vest-Agder C7453-63, 7539-40, 7563
- F30. Ådland, Bakke pgd. Flekkefjord k. Vest-Agder C8713-21
- F31. Abeland, Helleland pgd. Bjerkreim k. Rogaland S306-311
- F32. Hovland, Helleland pgd. Egersund k. Rogaland S2276
- F33. Kvasseheim, Egersund pgd. Hå k. Rogaland B5343
- F34. Kvasseheim, Egersund pgd. Hå k. Rogaland B5994
- F35. Kvasseheim, Egersund pgd. Hå k. Rogaland B5362
- F36. Anisdal, Hå pgd. og k. Rogaland S2062-2066
- F37. Voll, Hå pgd. og k. Rogaland S927-938
- F38. Jorenkjøl av Skretting, Hå pgd. og k. Rogaland S6970
- F39. Skjerpe, Hå pgd. og k. Rogaland S3741
- F40. Torland, Hå pgd. og k. Rogaland S440
- F41. Rimestad, Hå pgd. og k. Rogaland S4268
- F42. Fosse, Time pgd. og k. Rogaland S6697
- F43. Garpestad, Time pgd. og k. Rogaland B1781-1784, 1877
- F44. Vestly, Time pgd. og k. Rogaland S8635
- F45. Eikeland, Time pgd. og k. Rogaland S9181
- F46. Erga, Klepp pgd. og k. Rogaland S7131
- F47. Hauge, Klepp pgd. og k. Rogaland B2269-82, 88-92, 94-99
- F48. Hauge, Klepp pgd. og k. Rogaland B4000
- F49. Tu, Klepp pgd. og k. Rogaland C21407
- F50. Anda, Klepp pgd. og k. Rogaland B2973-74
- F51. Nord-Braut, Klepp pgd. og k. S2451
- F52. Fristad, Klepp pgd. og k. Rogaland S1969
- F53. Vatshus, Klepp pgd. og k. Rogaland C3300-3313
- F54. Lunde, Høyland pgd. Sandnes k. Rogaland C1638
- F55. Hogstad, Hetland pgd. Sandnes k. Rogaland S1520-26
- F56. Syre, Skudesnes pgd. Karmøy k. Rogaland S9269
- F57. Melberg, Strand pgd. og k. Rogaland S7577, S7858
- F58. Rivjaland, Hjelmeland pgd. og k. Rogaland S2547
- F59. Vatland, Jelse pgd. Suldal k. Rogaland S2772
- F60. Nærheim, Suldal pgd. og k. Rogaland S2848
- F61. Åm, Skjold pgd. Vindafjord k. Rogaland S4116
- F62. Østebø, Vikedal pgd. Vindafjord k. Rogaland S2695
- F63. Etne pgd. Hordaland B2049
- F64. Grindheim, Etne pgd. og k. Hordaland B10202 II (S2617)
- F65. Sørheim, Etne pgd. og k. Hordaland B10205 (S2850)
- F66. Sæbø, Fjellberg pgd. Kvinnherad k. Hordaland B3358
- F67. Øvsthus, Fjellberg pgd. Kvinnherad k. Hordaland B3731
- F68. Nordhus, Fjellberg pgd. Kvinnherad k. Hordaland B4096
- F69. Indre Ålvik, Kvam pgd. og k. Hordaland B6899
- F70. Løining under Øystese, Kvam pgd. og k. Hordaland B6809
- F71. Hæve, Voss pgd. og k. Hordaland B6474
- F72. Mittun, Voss pgd. og k. Hordaland B7190
- F73. Gjermo, Voss pgd. og k. Hordaland B7607
- F74. Døsen, Os pgd. og k. Hordaland B6090 I
- F75. Haugland, Fana pgd. Bergen k. Hordaland B5541
- F76. Hartveit, Haus pgd. Osterøy k. Hordaland B4291, B5208
- F77. Indre Arna, Haus pgd. Bergen k. Hordaland B564-569
- F78. Hodneland, Lindås pgd. og k. Hordaland B4704, B4846
- F79. Hodneland, Lindås pgd. og k. Hordaland B4950, B5705
- F80. Hove, Vik pgd. og k. Sogn og Fjordane B319
- F81. Hove, Vik pgd. og k. Sogn og Fjordane B6691
- F82. Skjervum, Vik pgd. og k. Sogn og Fjordane B8830
- F83. Holum, Leikanger pgd. og k. Sogn og Fjordane B8045
- F84. Nornes, Sogndal pgd. og k. Sogn og Fjordane B9688
- F85. Kvåle, Sogndal pgd. og k. Sogn og Fjordane B6516
- F86. Kvåle, Sogndal pgd. og k. Sogn og Fjordane B13954
- F87. Ugulen, Hafslo pgd. Luster k. Sogn og Fjordane B6071, B6092I-II
- F88. Sørheim, Luster pgd. og k. Sogn og Fjordane B3720
- F89. Bolstad, Luster pgd. og k. Sogn og Fjordane B3724
- F90. Sandal, Jølster pgd. og k. Sogn og Fjordane B6656

- F91. Gjemmestad, Gloppen pgd. og k. Sogn og Fjordane B12549
 F92. Evebø, Gloppen pgd. og k. Sogn og Fjordane B4590
 F93. Indre Bø, Stryn pgd. og k. Sogn og Fjordane B4842

Noter

1. Kristoffersen 1997; 2000a; se også Kristoffersen 1999a; 1999b; 2000b.
2. Kristoffersen 1997; 2000a; 1999a.
3. Det finnes en liten gruppe gjenstander med dyreornamentikk av lav kvalitet. Disse har ikke forgylling. Det gjelder følgende relieffspenner: Vik, Grimstad, Aust-Agder (Dahlske skole); Stoveland, Mandal, Vest-Agder (C8939); Slimestad, Kvinesdal, Vest-Agder (C15274); Holmen, Bjerkreim, Rogaland (S8607 I); Husvegg, Hå, Rogaland (S4752a); Nærbø, Hå, Rogaland (B4343a); Hå, Hå, Rogaland (B4398a); Tjøtta, Klepp, Rogaland (C4923); Ukjent sted, Jæren, Rogaland (B6314a); Ukjent sted, Jæren, Rogaland (B3045); Vaula, Rennesøy, Rogaland (S8080); Riskedal, Årdal, Rogaland (S2587); Lerdal, Vikedal, Rogaland (S4521); Ullshelleren, Hordaland (B11675).
4. Se også Nissen Meyer 1935, 86.
5. Nissen Meyer 1935.
6. Myhre 1987a; 1987b; 1991.
7. Nissen Meyer 1935, 17.
8. Nissen Meyer 1935, 10f; Munch 1965, 76.
9. Magnus 1975, 32ff, 80ff.
10. Se Magnus 1975, 135 ff.
11. Nissen Meyer 1935, 40ff.
12. Nissen Meyer 1935, 69ff.
13. Moore 1994, 92, med referanse til u.a. Bourdieu.
14. Se sammenfatning av diskusjonen hos Olsen 1997, 172 ff.
15. Moore 1994, 24f, 92f; se også Bourdieu 1996.
16. Moore 1994, 24f, 92f.
17. Moore 1994, 24.
18. Eks. Bourdieu 1996; Morphy 1996.
19. Se også tysk litteratur: Steuer 1982; Dübner-Manthey 1990.
20. Thrymskvida og Rigstula i den Poetiske Edda samt lovgivning (KLMN XII:384-388, VII: 133-136).
21. Se også Hedeager 1992; 1993; 1996.
22. Kristoffersen 2000b, med referanse til Morphy 1996; Turner 1967.
23. For diskusjonen om enchanted technology, se Gell 1996.
24. Kristoffersen 1995; 2000b.

Litteratur

- Bloch, M. & J. Parry 1982: Introduction: death and the regeneration of life. I: M. Bloch & J. Parry (red.), *Death & the regeneration of life*. Cambridge, 1-44.
- Bourdieu, P. 1977: *Outline of a theory of practice*. Cambridge.
- Bourdieu, P. 1996: *Symbolisk makt*. Oslo.
- Dübner-Manthey, B. 1990: Zum Amulettbrauchtum im frühmittelalterlichen Frauen- und Kindergräbern. I: W. Affeld (red.), *Frauen in Spätantike und Frühmittelalter. Lebensbedingungen – Lebensnormen – Lebensformen*. Tübingen, 65-87.
- Gell, A. 1996: The technology of enchantment and the enchantment of technology. I: J. Coote & A. Shelton (red.), *Anthropology, art and aesthetics*. Oxford studies in the anthropology of cultural forms. Oxford, 40-63.
- Gjessing, H. & P. Fett 1950: Register over trykte tilvekster av norske oldsaker. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1949/50*, 161-192.
- Hedeager, L. 1992: Kingdoms, ethnicity and material culture: Denmark in a European perspective. I: M.O.H. Carver (red.), *The Age of Sutton Hoo. The seventh century in north-western Europe*. Woodbridge, 279-300.
- Hedeager, L. 1993: The creation of Germanic identity. A European origin-myth. I: *Frontières d'empire. Actes de la table ronde internationale de Nemours 1992*. Memoires du Musee de Prehistoire d'Ille-de-France 5. Nemours, 121-131.
- Hedeager, L. 1996: Myter og materiel kultur – den nordiske oprindelsesmyte i det tidlige kristne Europa. *Tor 28*, 217-234.
- Hines, J. 1993: *Clasps, hektespenner, Agraffen. Anglo-Scandinavian clasps of classes A-C of the 3rd to 6th centuries A.D. Typology, diffusion and function*. Stockholm.
- Hougen, B. 1935: *Snartemofunnene. Studier i folkevandringstidens ornamentikk og tekstilhistorie*. Norske Oldfunn VII. Oslo.
- KLNM. *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformasjonstid*, I-XXII. Rona, G. (red.). Copenhagen 1956-1978.
- Kristoffersen, S. 1995: Transformation in Migration Period animal art. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 28, No. 1, 1-17.
- Kristoffersen, S. 1997: Dyreornamentikkens sosiale tilhørighet og politiske sammenheng. Nydamstil og Stil I i Sør- og Sørvestnorge. Unpublished doctoral thesis. Bergen University.
- Kristoffersen, S. 1999a: Migration Period chronology in Norway. I: J. Hines, K. Høiland Nielsen & F. Siegmund (red.). *The Pace of Change: Studies in Early Medieval Chronology*. Cardiff Studies in Archaeology. Oxford, 93-114.
- Kristoffersen, S. 1999b: Swords and Brooches. Constructing social

- identity. I: M. Rundkvist (red.) *Grave Matters. Eight studies of First Millennium AD burials in Crimea, England and southern Scandinavia*. British Archaeological Reports. International Series 781. Oxford, 94-114.
- Kristoffersen, S. 2000a: *Sverd og Spenne. Dyreornamentikk og sosial kontekst*. Studia Humanitatis Bergensia 13. Kristiansand.
- Kristoffersen, S. 2000b: Expressive objects. I: D. Olausson & H. Vandkilde (red.), *Form, Function & Context. Material culture studies in Scandinavian archaeology*. Acta Archaeologica Lundensia series in 8, 31. Lund, 265-274.
- Magnus, B. 1975: *Krosshaugfunnet*. Stavanger Museums Skrifter, 9. Stavanger.
- Moore, H. 1994: *A passion for difference. Essays in anthropology and gender*. Cambridge.
- Morphy, H. 1996: From dull to brilliant. The aesthetics of spiritual power among the Yolungu. I: J. Coote & A. Shelton (red.), *Anthropology, art and aesthetics*. Oxford studies in the anthropology of cultural forms. Oxford, 181-208.
- Munch, J. Storm 1965 : Borg og bygd. Studier i Telemarks eldre jernalder. *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1962, 7-175.
- Myhre, B. 1987a: Chieftains' graves and chiefdom territories in South Norway in The Migration Period. *Studien zur Sachsenforschung* 6, 169-188.
- Myhre, B. 1987b: Frå smårike til stat. I: H. Rommetvedt (red.), *Hafsfjord. Fra rikssamling til lokalt selvstyre*. Stavanger, 111-125.
- Myhre, B. 1991: Bosetning og politisk organisasjon i Vest-Norge før vikingtid. I: *Nordatlantiske foredrag*. Tórshavn, 10-19.
- Nissen Meyer, E. 1935: Relieffspenner i Norden. *Bergen Museums Årbok 1934, Historisk-antikvarisk rekke* Nr. 4.
- Olsen, B. 1997: *Fra ting til tekst: teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Oslo.
- Steuer, H. 1982: Schlüsselpaare in frühgeschichtlichen Gräbern. Zur Deutung einer Amulett-Beigabe. *Studien zur Sachsenforschung* 3, 185-247.
- Straume, E. 1987: *Gläser mit Facettenschliff aus skandinavischen Gräber des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr.* Oslo.
- Turner, V. 1967: *The forest of symbols. Aspects of Ndembu ritual*. Ithaca/London.